

AgEcon SEARCH
RESEARCH IN AGRICULTURAL & APPLIED ECONOMICS

The World's Largest Open Access Agricultural & Applied Economics Digital Library

This document is discoverable and free to researchers across the globe due to the work of AgEcon Search.

Help ensure our sustainability.

Give to AgEcon Search

AgEcon Search
<http://ageconsearch.umn.edu>
aesearch@umn.edu

*Papers downloaded from **AgEcon Search** may be used for non-commercial purposes and personal study only. No other use, including posting to another Internet site, is permitted without permission from the copyright owner (not AgEcon Search), or as allowed under the provisions of Fair Use, U.S. Copyright Act, Title 17 U.S.C.*

Barbara Gołębowska, Tomasz Pajewski

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

ODPOWIEDZIALNOŚĆ ROLNIKÓW ZA STAN ŚRODOWISKA NATURALNEGO

THE LIABILITY OF FARMERS FOR THE NATURAL ENVIRONMENT

Słowa kluczowe: ochrona środowiska, zrównoważony rozwój, rolnictwo, świadomość ekologiczna
Key words: environmental protection, sustainable development, agriculture, environmental awareness

Abstrakt. Podjęto próbę oceny świadomości polskich rolników w zakresie odpowiedzialności za negatywne skutki jakie może powodować produkcja rolnicza oraz możliwości przeciwdziałania temu zjawisku. Celem opracowania była także ocena znajomości zasad gospodarowania zgodnych ze zrównoważonym rozwojem oraz zapoznanie się z opinią rolników na temat ponoszenia odpowiedzialności za skutki negatywnych efektów zewnętrznych w rolnictwie. Stwierdzono, że rolnicy znają zasady Zwykłej Dobrej Praktyki Rolniczej oraz Zasady Wzajemnej Zgodności. Można natomiast wywnioskować, że obawiają się odpowiedzialności za negatywne skutki środowiskowe.

Wstęp

Działalność rolnicza od czasu wyodrębnienia się gospodarstw rolnych była i jest głównie związana z produkcją żywności. Produkcja ta wymaga wykorzystania czynników i zasobów środowiskowych. Środowisko naturalne można uznać za specyficzny kapitał, ponieważ dostarcza surowców „wspierających” egzystencję. Dlatego należy dbać o odpowiednie wykorzystywanie i alokację tych zasobów. Obecnie skończyły się możliwości rozwoju rolnictwa w sposób ekstensywny (np. poszerzanie areалу upraw), a stosowany model rolnictwa industrialnego wyróżnia się wykorzystywaniem środków do produkcji pochodzenia przemysłowego i wysoką intensywnością produkcji, co przekłada się na osiąganie jak najwyższych korzyści ekonomicznych. Jednak jak wskazują badania i analizy, taka działalność powoduje coraz większe zagrożenie dla środowiska. Jak stwierdza Kagan, wyodrębnienie i precyzyjne ustalenie wpływu rolnictwa na środowisko naturalne jest niezwykle trudnym zadaniem, m.in. z uwagi na przepływy sektorowe, jak również szerokie spektrum zależności [Kagan 2009]. Rolnictwo jest nie tylko producentem żywności, ale dostarcza również wielu produktów niemających ceny rynkowej. Należy tu zwrócić uwagę na efekty zewnętrzne, które powstają lub mogą powstawać w rolnictwie.

Szczególne znaczenie w przypadku rolnictwa mają środowiskowe efekty zewnętrzne, które mogą być pozytywne lub negatywne. W kontekście ochrony środowiska i zasobów naturalnych zwraca się uwagę, głównie na skutki efektów negatywnych, zagrażających środowisku. Z tego względu ważne jest kto i w jakim zakresie powinien odpowiadać za takie skutki. Jak wskazuje Zegar [2012] poza rolnictwem występuje internalizacja ujemnych efektów środowiskowych (zanieczyszczający płaci). Natomiast w rolnictwie zasada ta nie jest stosowana, a jeśli już, to sprowadza się ona do stosowania kodeksu dobrych praktyk rolniczych. Powstaje więc pytanie: do jakiego stopnia można obciążyć rolników gospodarujących na własnej ziemi odpowiedzialnością za negatywne efekty zewnętrzne; czy rolnik, tak jak każdy producent, ma obowiązek ponosić koszty ubocznych efektów wytwarzania dóbr, jeśli są to dobra (żywność) zaspokajające podstawowe potrzeby człowieka; w jakim zakresie samo społeczeństwo powinno ponosić koszty niekorzystnych dla środowiska działań ze strony rolnictwa. Zegar wskazuje, że istnieje problem ustalenia poziomu ujemnych efektów zewnętrznych, za które odpowiedzialność powinni ponosić rolnicy, ponieważ zależy on od wielu czynników.

Material i metodyka badań

Podjęto próbę oceny świadomości polskich rolników w zakresie problemów ochrony środowiska, odpowiedzialności za negatywne skutki jakie może powodować produkcja rolnicza oraz możliwości przeciwdziałania temu zjawisku. Celem opracowania była także ocena znajomości zasad gospodarowania zgodnych ze zrównoważonym rozwojem oraz zapoznanie się z opinią rolników na temat ponoszenia odpowiedzialności za skutki negatywnych efektów zewnętrznych w rolnictwie. Do badań i analiz wykorzystano istniejącą literaturę przedmiotu, informacje z Raportu TNS OBOP, a także przeprowadzono badania własne (w 2014 roku przez autora opracowania) wśród właścicieli gospodarstw rolnych położonych na terenie gminy wiejskiej Ciechanów. Głównym narzędziem badawczym był kwestionariusz ankiety, który skierowano do osób prowadzących działalność rolniczą. Były to badania pilotażowe, obejmujące 19 gospodarstw, dlatego ich wyniki wykorzystano jedynie jako potwierdzenie istniejących poglądów czy też wskazanie nowych obszarów, które wymagają szerszych badań. Wstępnie zaprezentowano zebrane informacje dotyczące świadomości rolników i ich rodzin w zakresie ochrony środowiska i zasobów naturalnych. Do badań wstępnych celowo wybrano tych rolników, którzy prowadzili produkcję roślinną, zwierzęcą lub mieszaną. Do analizy i prezentacji otrzymanych wyników wykorzystano głównie metody opisowe oraz tabelaryczne.

Wpływ działalności rolniczej na środowisko a zrównoważony rozwój rolnictwa

Model rolnictwa intensywnego przez lata był kojarzony z wysoką efektywnością wykorzystania zasobów naturalnych, co przekładało się bezpośrednio na wolumen produkcji. W celu zapewnienia wystarczającej ilości produktów spożywczych taki model gospodarowania był jak najbardziej uzasadniony. Można zatem powiedzieć, że rolnictwo intensywne nastawione jest na realizację celów produkcyjnych oraz ekonomicznych. Takie podejście jednak nie uwzględnia negatywnych skutków oddziaływania rolnictwa na środowisko naturalne.

Jak zauważają Rees i Wackernagel, każda działalność człowieka (w tym rolnictwo) związana jest z konsumpcją zasobów naturalnych. Podkreślali oni, że globalny ekosystem jest źródłem wszystkich materialnych czynników zasilających subsystem ekonomiczny, ale jednocześnie jest miejscem, do którego wracają odpady wytworzone w wyniku prowadzonej działalności gospodarczej. Według nich każda działalność gospodarcza jest w rzeczywistości konsumpcją zasobów naturalnych [Rees, Wackernagel 1994]. Biorąc pod uwagę, że zasoby środowiska naturalnego są ograniczone oraz zakładając zdolność ekosystemu do samoregulacji (zdolności wchłaniania zanieczyszczeń), można stwierdzić, że skoro działalność człowieka jest w rzeczywistości konsumpcją zasobów naturalnych, to konsumpcja ta nie powinna przekraczać możliwości wytwórczych środowiska. Należy podkreślić również, że negatywne efekty produkcji i konsumpcji, czyli odpady, nie powinny przekraczać zdolności środowiska do ich wchłonięcia. O tych zależnościach przekonywali Woś i Żegar [2002]. Według nich, jeśli gospodarka i środowisko mają rozwijać się harmonijnie, to muszą być respektowane dwie zasady: odnawialne zasoby należy wykorzystywać tak, aby ich zużycie nie było większe od ich odtwarzania, oraz zanieczyszczenia płynące do środowiska naturalnego nie mogą być większe od zdolności tego środowiska do ich asymilacji.

Nowe podejście do rolnictwa podkreślające istotność środowiska naturalnego oraz jego ochronę zawiera się w idei rozwoju zrównoważonego, która według Krasowicza polega na harmonijnym kojarzeniu celów produkcyjnych, ekonomicznych i ekologicznych. Koncepcja jest ściśle powiązana z działalnością człowieka, a jednocześnie wymaga ona uwzględnienia uwarunkowań ekologicznych [Krasowicz 2008]. O szczególnym charakterze koncepcji rolnictwa zrównoważonego przekonuje Runowski. Według niego rolnictwo zrównoważone jest elementem koncepcji zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, łączącego trzy podstawowe obszary: ekonomiczny, środowiskowy oraz społeczny [Runowski 2004]. Działając w oparciu o zachowanie równowagi w wymienionych obszarach rolnictwo i pozostałe sektory gospodarki mogą osiągać satysfakcjonujące wyniki ekonomiczne z jednoczesnym uwzględnieniem ograniczeń emisji zanieczyszczeń do środowiska

naturalnego. Początkowo konieczność respektowania wymogów środowiskowych uważano jako niekorzystny wpływ na osiągnięte przez rolników wyniki ekonomiczne. Jednak wskazuje się, że przekonanie to ulega zmianie, co wiąże się m.in. ze wzrostem świadomości rolników odnośnie negatywnego wpływu ich działalności na środowisko.

O słuszności wdrażania założeń rolnictwa zrównoważonego przekonuje w swoich badaniach Kałuża. Zauważa, że takie gospodarowanie jest jednym z aktualnych zadań polityki rolnej Unii Europejskiej (UE). Według tej autorki, można skutecznie połączyć efektywne wykorzystanie przestrzeni rolniczej oraz jednocześnie respektować zasady ochrony środowiska. Zauważa ona jednak silne uzależnienie realizacji celów przyrodniczych od wiedzy i uświadomienia rolników w tym zakresie [Kałuża 2009]. Do podobny wniosków doszła Wrzaszcz, badając zbiorowość gospodarstw FADN. Autorka stwierdziła, że niezasadne jest utożsamianie produkcji bezpiecznej dla środowiska z produkcją niskotowarową oraz niskodochodową. 13% badanych podmiotów uznano za zrównoważone w aspektach środowiskowym i ekonomicznym. Produkcja rolna w tych gospodarstwach nie generowała zagrożeń dla otoczenia przyrodniczego, a ich wynik ekonomiczny był porównywalny z dochodami uzyskiwanymi poza rolnictwem [Wrzaszcz 2012].

Wyniki badań

Realizacja celów rolnictwa opartego na zasadach rozwoju zrównoważonego wymaga dużej świadomości ekologicznej rolników [Kałuża 2009]. Nie można bowiem oczekiwać proekologicznych działań rolników w sytuacji, gdy nie będą oni wiedzieli jakie działania poprawiają, a jakie pogarszają stan środowiska naturalnego. Przeprowadzono wiele badań określających świadomość rolników w zakresie ochrony środowiska [m.in. Kostecka, Mroczek 2007, Kałuża 2009, Wielogórska i in. 2011, Rembiałkowska i in. 2013]. Jak wskazują Wielogórska i współautorzy [2011], świadomość ekologiczna właścicieli dużych gospodarstw, stosujących wysokie nawożenie mineralne i intensywną ochronę plantacji pestycydami jest większa niż rolników posiadających małe gospodarstwa i stosujących oszczędne technologie uprawy. Z badań Kałuży [2009] wynika, że 90% ankietowanych wskazało na potrzebę ochrony lokalnych odmian roślin uprawnych i rodzimych ras zwierząt. Natomiast co czwarty ankietowany rolnik, bez względu na wykształcenie, nie postrzegал rolnictwa jako źródła zanieczyszczenia środowiska. Badani uważali, że w kraju produkcja rolnicza jest mało intensywna, a zużycie środków ochrony roślin i nawozów mineralnych jest minimalne. Nie poczuli się oni także do obowiązku bycia „strażnikiem przyrody”, chyba że byłoby to wynagradzane [Kałuża 2011]. Z kolei Rembiałkowska i współautorzy [2013] stwierdzili, że tylko rolnicy prowadzący ekologiczne gospodarstwa mają wysoką świadomość ekologiczną na temat rolniczych źródeł zanieczyszczeń. Według raportu sporządzonego przez Czarnocką [2015] na podstawie przeprowadzonych badań ankietowych dotyczących biogazowni, można stwierdzić, że rolnicy, doradcy rolni i osoby związane z obszarami wiejskimi mają bardzo ogólną wiedzę na temat odnawialnych źródeł energii, co sugeruje konieczność działań edukacyjno-informacyjnych.

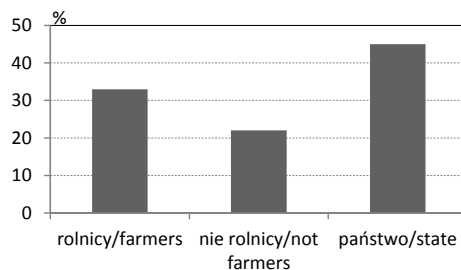
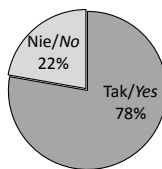
Rozpatrując badania świadomości rolników na tle wiedzy, świadomości i zachowań ekologicznych mieszkańców Polski, Skrzyńska [2011] w Raporcie TNS OBOP stwierdziła, że 86% ankietowanych zgadza się, a 8% nie zgadza z tym, że zasoby surowców uszczuplają się. Oznacza to, że większość Polaków zdaje sobie sprawę z faktycznie istniejącego zagrożenia. Równocześnie wraz ze wzrostem wykształcenia rośnie świadomość zmniejszania się zasobów surowców naturalnych. Także zdecydowana większość Polaków (94%) dostrzega wpływ środowiska na jakość życia i zdrowie człowieka (w większości byli to mieszkańcy miast, natomiast ludność wiejska w mniejszym stopniu zwraca na to uwagę).

Biorąc pod uwagę wyniki badań i opracowania innych autorów przeprowadzono badania w gminie Ciechanów. W pewnym zakresie potwierdziły one spostrzeżenia innych autorów. Ponieważ była to niewielka grupa respondentów (były to badania pilotażowe), nie można uzyskanych wyników uogólniać na całą populację rolników. Respondentów zapytano o znajomość zasad Zwykłej Dobrej Praktyki Rolniczej (ZDPR) w uprawie roślin i chowie zwierząt oraz zasad Wzajemnej Zgodności (rys. 1). Większość ankietowanych (77,8%) przyznało, że zna zasady gospodarowania określone przez

Rysunek 1. Znajomość zasad Zwykłej Dobrej Praktyki Rolniczej i zasad Wzajemnej Zgodności w zakresie ochrony środowiska naturalnego

Figure 1. Knowledge of Common Good Agricultural Practice for the protection of the natural environment

Źródło: opracowanie własne
Source: own study

Rysunek 2. Szczególna odpowiedzialność rolników w zakresie ochrony przyrody pod kątem ochrony gleb i wód śródlądowych

Figure 2. Special responsibility of farmers in field of nature conservation for the protection of soil and water inland

Źródło: opracowanie własne
Source: own study

ZDPR oraz ZWZ. Ze względu na ochronę przyrody na terenach wiejskich był to wynik zadowalający.

Jednak wpływ na taki stan rzeczy mogą mieć dwie kwestie. Po pierwsze, rolnicy zdają sobie sprawę, że dbając o zasoby przyrody, dbają jednocześnie o swój „warsztat pracy”, a także chcąc ubiegać się o płatności w związku z dopłatami rolnymi są zobligowani do przestrzegania tych zasad. Trudno jest stwierdzić, który z tych dwóch argumentów przemawia do rolników bardziej w kwestiach środowiskowych. Natomiast należy zauważyć, że jednostki państwowe (np. Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa – ARiMR) skutecznie weryfikują znajomość tych zasad oraz wdrażanie ich w życie, przez liczne kontrole w gospodarstwach. Pomimo deklarowanej przez większość ankietowanych rolników znajomości zasad ZDPR oraz ZWZ, różne było ich podejście do odpowiedzialności za środowisko naturalne.

W kolejnym pytaniu poruszono kwestię podmiotu odpowiedzialnego za ochronę środowiska ze szczególnym uwzględnieniem ochrony gleb i wód śródlądowych (rys. 2). Większość rolników udzielających odpowiedzi (44,4%) wskazało państwo jako podmiot odpowiedzialny za ochronę przyrody. Natomiast 22,2% respondentów stwierdziło, że rolnicy w ogóle nie są odpowiedzialni za stan środowiska naturalnego. Jednak w pytaniu dotyczącym bezpośredniego wpływu działalności rolniczej na środowisko naturalne, 66,7% respondentów stwierdziło, że rolnik może wpływać na środowisko w sposób pozytywny i negatywny. Można więc stwierdzić, rolnicy w większości zdają sobie sprawę z tego, że swoimi działaniami mogą oddziaływać na degradację zasobów środowiskowych. Nie czują jednak lub nie chcą się czuć odpowiedzialni za stan środowiska naturalnego, gdyż wiązałoby się to ze zmniejszeniem ich korzyści ekonomicznych i wskazują więc państwo, które powinno ponosić odpowiedzialność. Mimo to wskazywali oni także na gotowość podejmowania działań proekologicznych w swoim gospodarstwie, jednak takich, które nie wiązałyby się z koniecznością ponoszenia dodatkowych kosztów. Było to np. segregowanie odpadów, dbanie o porządek na terenie gospodarstwa oraz prawidłowe dysponowanie chemicznymi środkami ochrony roślin.

Podsumowanie i wnioski

Kwestie środowiskowe niegdyś odsuwane na bok obecnie w aspekcie prowadzonej działalności rolniczej nabierają coraz większego znaczenia. Polska, jak wskazuje Woś, wyróżnia się na tle innych państw europejskich, gdyż jest jednym z nielicznych krajów europejskich, któremu udało się zachować rolnictwo w dużym zakresie wolne od zanieczyszczeń środowiskowych [Woś 2003]. Można więc przypuszczać, że idea zrównoważenia rolnictwa pod kątem celów środowiskowych jest łatwiejsza do osiągnięcia niż w gospodarkach krajów prowadzących produkcję rolniczą wysoko intensywną.

Przeprowadzone badania i rozważania związane ze świadomością rolników w kwestii dbałości o zasoby i środowisko naturalne pozwalają stwierdzić, że rolnicy w dużym stopniu deklarowali znajomość zasad Zwykłej Dobrej Praktyki Rolniczej oraz Zasady Wzajemnej Zgodności. Występowały natomiast obawy, że to oni będą musieli ponosić odpowiedzialność za negatywne skutki działalności rolniczej. Dlatego, pomimo wiedzy na ten temat, w większości deklarowali, że to państwo jest podmiotem odpowiedzialnym za środowisko naturalne, obawiając się ograniczeń ekonomicznych. Pozytywny może

być jednak fakt, że większość respondentów zadeklarowała chęć podjęcia działań prośrodowiskowych we własnym gospodarstwie. Oceniając to w kontekście innych badań [m.in. Kałuża 2009, Wrzaszcz 2012], które wskazują na możliwość gospodarowania w rolnictwie bez uszczerbku zarówno „części” ekonomicznej, jak i środowiskowej, należałoby dążyć do podnoszenia wiedzy rolników w tym zakresie.

Przeprowadzonych badań nie można uznać jako charakteryzujące polskich rolników, miały one bardziej charakter pilotażowy, ake można na ich podstawie stwierdzić, że problem promowania metod produkcji przyjaznych środowisku istnieje, a szczegółowe analizy mogłyby być bardzo przydatne także z punktu widzenia polityki państwa.

Literatura

- Czarnocka A. 2015: Świadomość ekologiczna rolników na temat *biogazowni rolniczych – analiza wyników ankiet. Raport*, Hortpress sp. z o.o., [online], <http://biogazowniakrokpokroku.pl/wp-content/uploads/2014/01/raport-ankiety-biogazownie.pdf>, dostęp 29.04.2015.
- Kagan A. 2009: *Oddziaływanie przedsiębiorstw rolniczych na środowisko naturalne. Aspekt metodyczny i praktyczny*, Wjeś i Rolnictwo, nr 3, (144), 63-84.
- Kałuża H. 2009: *Świadomość ekologiczna rolników a zrównoważony rozwój rolnictwa*, J. Agribus. Rural Devel, 3(13), 63-71
- Kostecka J., Mroczek J.R. 2007: *Świadomość ekologiczna rolników a zrównoważony rozwój obszarów wiejskich Podkarpacia*, Ekonomia i Środowisko, nr 32 (2), 164-177.
- Krasowicz S. 2008: *Relacje człowiek – środowisko przyrodnicze w aspekcie zrównoważonego rozwoju*, Problemy Inżynierii Rolniczej, nr 1, 21-27.
- Rees W.E., Wackernagel M. 1994: *Ecological footprint and appropriated carrying capacity: Measuring the natural capital requirements of the human economy*, [w:] A. Jansson, M. Hammer, C. Folke, R. Costanza (red.), *Investing in Natural Capital: The Ecological Economics Approach to Sustainability*, Island Press, Washington D.C., 369
- Rembiałkowska E., Ciesielska R., Owczarek E., Hallmann E. 2013: *Ocena świadomości ekologicznej oraz postaw prośrodowiskowych wśród rolników ekologicznych i konwencjonalnych z województwa mazowieckiego*, J. Res. Appl. Aric. Eng., vol. 58, nr 4, 135-140.
- Runowski H. 2004: *Kierunki rozwoju przedsiębiorstw rolniczych Polsce*, Postępy Nauk Rolniczych, nr 3, Warszawa, 145-165.
- Skrzyńska J. 2011: *Badania świadomości i zachowań ekologicznych mieszkańców Polski*, Raport TNS OBOP, Warszawa, [online], www.mos.gov.pl/g2/big/2012_03/22e.pdf, dostęp 30.04.2015.
- Wielogórska G., Turska E., Czarnocki S. 2011: *Wpływ rolnictwa na środowisko w opinii właścicieli wybranych gospodarstw Środkowoschodniej Polski*, *Fragm. Agron.*, 28(2), 119-127.
- Woś A. 2003: *Polityka rolniczo-środowiskowa i nowe szanse rolnictwa*, IERiGŻ, Warszawa, 47.
- Woś A., Zegar J. 2002: *Rolnictwo społecznie zrównoważone*, IERiGŻ, Warszawa, s. 110.
- Wrzaszcz W. 2012: *Czynniki kształtujące zrównoważenie gospodarstw rolnych*, *J.of Agribus. and Rural Devel.*, 2(24), 285-296, [online], www.jard.edu.pl, dostęp 2.05.2015.
- Zegar J. (red.). 2013: *Z badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym. Wybrane zagadnienia zrównoważonego rozwoju rolnictwa*, nr 93, IERiGŻ-PIB, Warszawa.

Summary

The paper attempts to evaluate awareness of Polish farmers the responsibility for the negative consequences that can cause agricultural production and the ability to counteract this effect. The aim of the study was also the assessment of knowledge of the principles of farming in line with sustainable development. The article presents the opinion of farmers on the responsibility for the consequences of negative externalities in agriculture. It was found that farmers know the rules of the Common Good Agricultural Practice and cross compliance. It can be concluded that farmers are afraid of responsibility for the negative environmental effects.

Adres do korespondencji
 dr hab. Barbara Gołębiowska, prof. SGGW, mgr Tomasz Pajewski
 Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
 Katedra Ekonomiki i Organizacji Przedsiębiorstw
 ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa
 e-mail: tomasz_pajewski@sggw.pl